

Szathmári Judit

AMI A MIVEL ÉS A PONTOSVESSZŐ KÖZÖTT VAN

Paula Gunn Allen szerint, amikor Amerika őslakosairól esik szó, mindig a férfiakat említik; Vörös Felhő, Sánta Őz, Ülő Bika, Fekete Szarvas neve ismerősen cseng szerte a világon, de női megfelelőjükről nem hallani. A nők kimaradnak a kulturális emlékezetből, így az indián irodalomban sem jut nekik hely, tehát a külső szemlélő számára úgy tűnhet, hogy a törzsi kultúrák múltja és jelene – ezáltal jövője is – kizárólag a férfiak terepe.¹ A női írók egyre gyakrabban fordulnak a női tradíciók felé, ebből erőt merítve reálisabb képet festenek az őslakos kultúrákról, és a megszokott „harcos / vadász / törzsfőnök” mellett a „nagymama / anya / földművelő” alakja is bekerül a köztudatba. A maskulin szimbólumok, úgymint a *wampum*, a tolldísz, a *tomahawk*, az íj és nyíl szerepét átveszi a kukorica, az őrlőkő, a kosárfonás és faze-kasság, így a hagyományosan „harcos” indián képe fokozatosan a békés őslakossá alakul át.² A kortárs indián irodalom az elmúlt alig több mint három évtizedben igazolta Allen jóslatát, sőt jócskán túl is nőtt az Allen által vázolt kétpólusú irodalom keretein. A női hangok nemcsak felülírták az eltűnőben lévő őslakost és kihalófélben lévő kultúráját az újateremtés, újjászületés lehetőségével, de merőben új irányzatot is teremtetek. Már Allen 1984-es korszakos indián irodalmi tanulmányának kiadása idején érzékelhető volt az a változás, amelynek eredményeként Layli Long Soldier 2017-ben megjelent *Whereas*³ című verseskötete megszületett.

Long Soldier újító verseit olvasva nem csak az Allen által vizionált új irodalommal találkozunk. A *Whereas* magában hordozza az ame-

1 Paula Gunn ALLEN, *The Sacred Hoop: Recovering the Feminine in American Indian Traditions*, Open Road, New York, 1992, 348. [A szövegben szereplő hivatkozások mind egyike saját fordításom.]

2 *Uo.*, 350–51.

3 Layli LONG SOLDIER, *Whereas*, Graywolf Press, Minneapolis, 2017.

rikai irodalmi kánon hagyományait, ugyanakkor radikálisan újraírja azokat. Formailag Long Soldier az amerikai irodalom széles spektrumából merít: az amerikai irodalomban a 19. század közepén megjelent szabadvers Walt Whitmant idézi, a modernizmus experimentalista kéverseiben e. e. cummingst látjuk viszont, és a többek között Charles Bernstein nevével fémjelzett 1960-as, 70-es évek avantgárd $L=A=N=G=U=A=G=E$ -költők újításai egyaránt beépülnek Long Soldier munkáiba. Emellett mint élő emlékezet idézi föl indián irodalmi felmenőit: Zitkála-Šá, Simon Ortiz vagy James Welch intertextuális szerepet kapnak a kötetben.

A kötet fő motívumai között megtaláljuk magát a költészetet, amely mások mellett Emily Dickinsonnak is központi témája volt. Az anyaság és költészet egymástól elválaszthatatlan teremtő tapasztalatait posztmodern formában olvassuk, de a vershez mint gyermekhez fűződő kapcsolat emlékeztet az első amerikai költőnő, Anne Bradstreet munkáira. A nyelvhez, illetve nyelvekhez – a lakota és az angol más-más szerepet tölt be – való viszonyt tükrözik a szótári bejegyzésekhez hasonlító lakota és angol címek és versek, és az ezekben kifejezett Lakota/indián és/vagy amerikai identitástudat. Mégsem ez az intertextualitás az, amely Long Soldier verseit kiemeli a kortárs indián irodalmi alkotások közül. Ahhoz, hogy az olvasó teljesebb képet kapjon a *Whereas* jelentőségéről, történelmi áttekintés szükséges, mert „sem a tradicionális, sem a kortárs költők és írók nem tudnak kilépni kulturális, történelmi és politikai közegekből”.⁴

Bár nem irodalmi, az intertextualitás legfőbb példája a kötet címével kezdődik. A „whereas” kötőszó jelentése „mivel, minthogy, miután, tekintettel arra”. Szövegkörnyezetéből kiragadva nehéz pontosan lefordítani, de mint később látni fogjuk, a leggyakoribb kontextusa sem egyértelműsíti. A címmel kapcsolatban az angol anyanyelvű olvasó ugyanolyan elveszettnek érezheti magát, mint a magyar, bár az előbbieket, a kötet tartalomjegyzékében megjelenő két nagy egység címe láttán – „These Being the Concerns” és „Whereas” – sejthetik, hogy a laikus számára bonyolult jogi nyelvezet területére tévedtek. A címek megértéséhez az amerikai történelem, azon belül is az Egyesült Államok indiánpolitikájának ismerete szükséges, így ismerhető fel, hogy Long Soldier az amerikai kongresszus által valamely indián közösséggel kötött szerződésekre utal. 1871-ig ezek a kétoldalú, jogilag kötelező érvényű dokumentumok határozták meg egy-egy indián közösség USA-

4 Uo., 353.

hoz való viszonyát, elméletileg alaptörvényként működtek. Több mint 300 ilyen szerződés a mai napig hatályos, azaz nem vesztették érvényüket, bármikor is írták alá 1776, az amerikai Függetlenségi nyilatkozat óta. A versek és a jogi nyelvezet szempontjából fontos tudni, hogy a 300 között egy sem akad, amelyet az Egyesült Államok meg ne sértett volna, a szerződésbe foglalt megegyezést valamilyen módon felrúgva.

Ez vezetett ahhoz, hogy 2009 decemberében az Egyesült Államok elnöke aláírta azt a kongresszusi határozatot, amelyben az amerikai nép nevében bocsánatot kért az amerikai őslakos kisebbségtől. Az érintettek többsége nem hallott e jelentős gesztusról: sem azok, akiknek a bocsánatkérés szólt, sem az amerikai nép, akiknek a nevében történt. A határozat aláírásának időpontja egyrészt szimbolikus, másrészt az indián történelem ismeretében komoly kétségeket ébreszt: 1889 decemberében a Wounded Knee-i mészárlással zárult le az indiánokkal folytatott fegyveres konfliktusok korszaka; a körülbelül 300 áldozatot követelő, a domináns kultúra történetírása által „csataként” aposztrofált vérfürdőben főként idősek, gyermekek és nők vesztették életüket.

Az amerikai és az indián történelemnek egyaránt fontos alapköve az Egyesült Államok Függetlenségi nyilatkozata. Az előbbi alapító dokumentumként tartja nyilván, az utóbbi a mai napig küzd a „kegyetlen Indián Vadember”⁵ sztereotípiájának örökségével. Az európai és amerikai olvasónak egyaránt ismerősen cseng az „ember teremtőtől” származó „Élethez és a Szabadsághoz, valamint ... a Boldogságra való törekvés” joga és a princípium, amely szerint „minden ember egyenlőként teremtett”.⁶ Long Soldier mindössze egy szóval egészíti ki a Függetlenségi nyilatkozatban foglaltakat: minden *őslakos* ember egyenlőnek teremtett (70; kiemelés tőlem). Ennek szellemében a *Whereas* három szótaggal ír át és felül majdnem kétszázötven évnyi történelmet, nem megtagadva, de jócskán újraértelmezve azt.

A kötet címére magyarázatot a 70. oldalon találunk, bár ezt megelőzően is történnek utalások a jogi, kongresszusi „nyelvre”. A fent említett jogok elidegeníthetetlenek, mégsem tarthatok rájuk igényt, ha egy „Mivel” klauzában szerepelnek. Azaz bármi is követi a „Mivel” szót és előzi meg a pontosvevőt egy kongresszusi dokumentumban, nem mi-

5 *Az Amerikai Egyesült Államok népének Függetlenségi Nyilatkozata*, ford. VECSEKLŐY József, <https://mek.oszk.hu/02200/02256/02256.htm>.

6 *Uo.*

nősül jogilag kötelező érvényűnek (70). E hagyományt követve, tartalmilag mégis ellentmondva, a kötet egyharmadát alkotó „Mivel” versek pontosvesszővel zárulnak, így tükrözik az őslakos közösségekkel kötött szerződéseket.

Ugyanebben a szellemben tűnődik el a szöveg a szintén a Függetlenségi nyilatkozatban szereplő Teremtő fogalmáról: az eredetiben *their Creator*, a magyar fordításban az ember teremtője. A vers az angol többes szám harmadik személyű birtokos névmásra reagál, amikor az ő teremtőjük és a *the Creator, a Teremtő* közötti különbségre hívja fel a figyelmet: „nem tudok különbséget tenni egyik vagy másik teremtő között” (70), mondja az a lírai hang, aki „kegyetlen Indián Vadember”-ként és nem egyenlőnek teremtett egyenként él a Függetlenségi nyilatkozatban, így a történelemben és a köztudatban is. A szöveg vissza-visszatér a domináns kultúra nyelvén és nyelvében érvényesített jogokhoz, sok esetben a vizualitást is segítségül hívja. A „Mivel” kijelentéseket követő „Resolutions” (Határozatok) között bukkanunk rá egy bírói kalapácsra, amelynek „olvasása” a szóközök teljes hiánya miatt nehézkes, így kényszerítve az olvasót a szavak jelentésének alapos mérlegelésére. Az első pillanatban érzékelhető kalapács-kép egyértelművé teszi, milyen kontextusban kell az olvasónak értelmeznie a szöveget, amely szerint együtt kell óvnunk a szigetet – azaz a Teknős-szigetet, amely Amerika megnevezése számos őslakos kultúrában.

Bármilyen tragikus történelmi tapasztalatokat fogalmaz is meg, a humor most sem hiányozhat a kortárs indián irodalomból. Szinte szóról szóra ismételve az Obama elnök által aláírt, elvileg véresen komoly bocsánatkérést, a kötet végén szereplő *Disclaimer* [Jogi nyilatkozat] szerint a leírtak semmilyen módon nem jogosítják fel az Egyesült Államokat bárminemű követelésre Layli Long Soldierrel szemben (101). Ehelyett forgassa az olvasó a kötetet és legyen hálás Long Soldiernek az irodalmi konvenciók áthágásáért, a történelmi elhallgatások kinyilatkoztatásáért és a nyelv általi torzítások felülírásáért.

A fentiek alapján úgy tűnhet, hogy Long Soldier *Whereas* című kötete szinte kizárólag történelmi témákról szól a líra nyelvén, és ez részben igaz is. A címadó második egység hangsúlyosabban írja újra a győztesek történelemoktatásából hiányzó vagy abban torz formában megjelenő eseményeket. Az első rész, a *These Being the Concerns* [Tekintettel arra] a 38 című verssel zárul, ezzel vezetve át az olvasót a száraz „tények” világába, ahol semmi sem fekete-fehér.

Az első rész keretes, mivel a nyitóvers, a *Hé Sápa* ugyanabba a Lakota/Dakota⁷ világba vezet, amely a 38-cal együtt majdnem elpusztul. Az öt részből álló *Hé Sápa* a térképeken Black Hillsként [Fekete-hegyek] megjelenített földrajzi hely ősi nevével újjáteremti a hegyet és az abból eredő identitást. A (szent) helyek és emberek kapcsolata az indián irodalomban már a szóbeliség idején is fontos szerepet játszott, ezt a hagyományt folytatva és a (poszt)modern experimentalista költészet újításával kiegészítve hívja Long Soldier olvasóját/nézőjét egy belső utazásra, többek között a *Hé Sápa* harmadik részében (1. ábra, 8. oldal). A mindössze 13 szóból álló négy soros, vagyis inkább négyoldalú vers a nyugati kultúra „szögletes” világnézetét idézi, szemben a törzsi kultúrákra sokkal inkább jellemző kör alakzattal. Ugyanakkor a szavak alkotta szabályos keret vizuális tapasztalás; olvasásához perspektíva-váltás szükséges – konkrét és átvitt értelemben is –, ezzel együtt változik az én-te, hely-tér viszony. A vizualitást hangsúlyozó *see* [néz, lát] ige ironikussá teszi a kategorizálás kényszerét. Én és te, bár mind a négy oldalon egymás mellett állunk, ugyanakkor szemben is egymással, mintha annak lehetőségét latolgatnánk, vajon mikor alkothat a Mi/MÁS egységet. A *Hé Sápa* alapján soha, hiszen ott van köztü(n)k a szabályos négyzetet alkotó tér, de folyamatosan szembesülniük kell önmagukkal és a másikkal.

A *These Being the Concerns* keretes szerkezetét a több versben visszaköszönő négyzet alakzat is erősíti. A legkevésbé látható, mégis legfájdalmasabb négyzetet az első részt lezáró 38-ban találjuk. A 38 történetét megörökítő leghíresebb litográfia szinte csak szabályos négyszögekből áll,⁸ ahogyan a *These Being the Concerns* eddig a pontig fragmentált nyelvezete is ebben a versben ölt szabályos alakot. Ez a kötet első verse, amelyben – szemben az ezt megelőzőkkel és az ezt követőkkel, ahol a központosítást a hagyományostól radikálisan eltérően alkalmazza – Long Soldier a hagyományos mondattani struktúráját követi. „Itt respektálom a mondatot” – jelenti ki a vers első sorában. Nincsenek üres sorok, extra szóközök, elhagyott vagy szóként funkcionáló vesszők: tömör, tárgyilagos, száraz hangon meséli el a Dakota 38 történetét: azokét a fiúkét és férfiakét, akiknek kötél általi halálos ítéletét 1862.

7 A sziúként ismert népcsoport három dialektust beszélt, a lakotát, dakotát és nakotát. A modern Očhéthi Šakówiŋ (Great Sioux Nation, Nagy Sziú Nemzet) a Lakota, a keleti és nyugati a Dakota nemzetekből áll.

8 *Execution of the thirty-eight Sioux Indians at Mankato*, Minnesota, December 26, 1862. [A harmincnyelc sziú kivégzése, Mankato, Minnesota, december 26., 1862.] <https://www.loc.gov/resource/pga.07671/>.

december 26-án hajtották végre a minnesotai Mankatoban.⁹ „Egy nappal karácsony után” (49) – helyezi el időben a történést, egyúttal mindössze fél mondatba sűrítve a Megváltó születéséhez és a keresztény világ ünnepéhez társított érzéseket, képzeteket. A következő sor még mindig (részben) keresztényi elveket sugall: „Ugyanazon a héten, amikor Lincoln elnök aláírta a Felszabadítási Kiáltványt” (49). Elnökként ugyanez az Abraham Lincoln hagyta jóvá a halálos ítéleteket. A Dakota 38 mégsem az áldozatokra utal, hanem annak az emléktűrának a résztvevőire, akik minden évben ellovagolnak Dél-Dakotából „Mnisota”-ba – Minnesota nevének eredetét is a versből tudjuk meg: „a *mni* azt jelenti, víz, a *sota* azt jelenti, zavaros” (51) – így állítva emléket a szíu felkelésnek. Így ér össze a múlt, a jelen és a jövő, ahogy Long Soldier fogalmaz: nem akartam száz évet visszautazni az időben, mindennek az élő emlékezetéről kell szólnia.¹⁰ A 38 vegytiszta mondatokkal írja felül és ad új értelmet a domináns politika és történetírás által megfogalmazottaknak. A 38-cal kezdődően egyértelművé válik a katakrézis, azaz hogyan használja a domináns hatalom a politikai diskurzust „elleplezésre, félrevezetésre, manipulációra és agymosásra”.¹¹ Az elhallgatott, mégis átsejtlő valóság kitűnő példája a *Whereas* két egymástól egy harmadikkal elválasztott, mégis egy egységet alkotó verse. A 83. oldalon a bocsánatkérő kongresszusi határozat szövegének részlete olvasható, soronként egy-két kapcsos zárójellel jelölt szót kihagyva, mintha az olvasóra bízna a hiányzó jelentések pótlását. Az így is értelmezhető, nyilvánvalóan jogi szaknyelvet a 85. oldalon található zárójellelezett szavak egészítik ki a valós dokumentumban, a *Whereas* valóságában azonban ezek önálló életre kelnek és érzellemmel teli, egyszerre személyes és kollektív történelmet írnak le, amelynek alfája és ómegája: [languages] (a nyelvek).

„Minden az általunk használt nyelvben rejlik” (51); akár Long Soldier ars poeticája is lehetne. A manipulatív politikai diskurzus ellenpontja a költészetről, alkotásról megfogalmazott versek sokasága,

9 Az 1862-es dakota vagy más néven szíu felkelés a korábban említett szerződésben foglalt megszegése miatt robbant ki. A halálraítéltek a fehér telepesek sérelmére elkövetett tetteikért bűnhődtek. A kivégzést korábbi időpontban kellett volna végrehajtani, de elfogyott a bitóhoz szükséges kötél és fa, így került rá sor december 26-án.

10 *The Freedom of Real Apologies* [Krista Tippet beszélgetése Layli Long Soldierrel], Onbeing.org, 2018. 10. 04., <https://onbeing.org/programs/layli-long-soldier-the-freedom-of-real-apologies-oct2018/>.

11 Bővebben lásd BOLLOBÁS Enikő – KÖVECSES Zoltán, *Catachresis as Metaphoric and Metonymic Meaning Extension: The Case of Poetic, Prophetic, and Political Discourse*, *Estetica: Studi e Ricerche* 2017/1., 121–138.

amelyekben szintén megjelenik az intertextualitás. A *Diction* [Stílus, (16)] című vers második részét olvasva bepillantást nyerhetünk a költővé válás folyamatába. Az eredeti szöveg Zitkála-Šától származik.¹² A 19. században született elismert író és aktivista *Impressions of an Indian Childhood* [Indián gyermekkor emlékei] című visszaemlékezésében egy egész fejezetet szentel a gyöngyhímzés elsajátításának, édesanyja mozdulatainak, ahogyan kislánként tanította. „Örömmel leltük abban, ha anyáink szerepét játszhattuk”,¹³ hangzik az eredeti szöveg, és Long Soldier is ezt teszi: mindkét tevékenység, a gyöngyfűzés és az írás is teremtő erejű, fegyelmet és tanulást kíván. A szó szerint átvett idézetet úgy „korrektúrázza”, hogy olvasható maradjon a törölt szövegrész, így egyszerre mondja el a „nagyamama”, azaz irodalmi elődje és a saját történetét. Ahogyan Zitkála-Ša leírásában az őslakoskultúra átveszi és ruhák díszítésére használja az Európából származó gyűszűt, Long Soldier úgy alkalmazza a korai 20. századi életrajzi visszaemlékezést saját íróvá válásának leírására. A 21. század azonban már türelmetlen, nem tűri a lassú történetmesélést, stílusosan, tűpontos, pragmatikus szöveget vár. Zitkála-Ša és Long Soldier is saját kárán tanul meg döntéseket hozni és az Allen által látott erős női hangot hallatni. Azzal, hogy csak részben „szerkeszti ki” a szövegből az eredeti megfogalmazást, kétszólamú éneket hallunk, a modernben felsejlik a tradicionális, a posztmodernben a szóbeliség történetmesélő stílusa. Ez a kettősség jellemző a kötet egészére, az önreflexív, önmaguk születésére reagáló versek hol komolyan, hol ironikusan fogalmazzák meg teremtésük és létezésük apropóját. „Egy vers az írásról, *u-nal-mas*” (28), mégis meg kell születnie, mert a temetésen látott foltos nadrágú férfi képe nem hagyja nyugodni, és a közlés kikíváncozik.

A *Whereas* abból a döbbenetből, dühből és értetlenségből született, amelyet a 2009-es bocsánatkérő határozat váltott ki. A majdhogynem sértő megkövetés ellenpéldáját is tartalmazza a kötet, szintén a *Whereas* részben. Szemben az üres politikai gesztussal, apa-lánya viszonya egy teljesen hétköznapi reggelinél rendeződik: „sajnálom hogy nem voltam ott annyi mindent **sajnállok**” (65). Nem súlyos jogi kifejezések, a hozzájuk vezető sérelmek mégis megbocsátást nyernek: „*rendben van* mondtam *vége*”.

12 *American Indian Stories, legends, and other writings*, szerk. Cathy N. DAVIDSON – Ada NORRIS, Penguin, London, 2003.

13 ZITKÁLA-ŠA, *American Indian stories*, <http://www.gutenberg.org/cache/epub/10376/pg10376-images.html>.

Long Soldier sértett, de nem áldozat, oktat, de nem okít, személyes, mégis univerzális. A megjelenése óta több díjjal is kitüntetett *Whereast* mindenképpen érdemes lenne a magyar olvasóközönség számára is elérhetővé tenni. 2015-ben jelent meg a *Medvefelbő a város felett* című antológia, amelyben 24 kortárs indián költő munkái olvashatók Gyukics Gábor fordításában, azóta indián verseskötetet nem adtak ki magyarul. Layli Long Soldier munkája minden tekintetben megtestesíti azt a változást, amelyet Allen a nyolcvanas évek közepén megjósolt. A kortárs indián női írók négy, egymáshoz szorosan kapcsolódó területen gazdagítják nemcsak az őslakos, kisebbségi, de az amerikai irodalmi kánont általában. Munkáik dekonstruálják azt a női sztereotípiáspektrumot, amelynek egyik végén Pocahontas, a másikon a „squaw”¹⁴ alakja áll. Igyekeznek a nők fontosságát visszaállítani az indián kultúrákban, hozzájárulnak az őslakos kultúrák fennmaradásához és továbbéléséhez, a kultúrákba vetett hitük töretlen és létfontosságú. Írásaikban a szóbeliség irodalmát ötvözik modern elemekkel.¹⁵ Ha N. Scott Momaday, az első Pulitzer-díjas indián író neve összekapcsolódik a *Man Made of Words* (A szavakból teremtett ember) címmel, a rendkívül személyes és kritikus hangú, innovatív, az olvasást radikálisan megújító, a történelmi traumát humorral és iróniával (is) kezelő Long Soldier lehet a *szóért* teremtett ember.

14 A szó sokáig semlegesnek számított és indián asszony jelentésében használták. A 20. század óta azonban pejoratív konnotációi (alsóbbrendű, erkölcstelen, becstelen nő) miatt sértőnek, bántónak minősül.

15 Annette VAN DYKE, *Women writers and Gender Issues = The Cambridge Companion to Native American Literature*, szerk. Joy PORTER – Kenneth M. ROEMER, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, 100.